

UDK 325.11 (450.34 = 862) "1417"

325.2 (497.16 Budva)

Izvorni znanstveni rad

Primijeno: 5. 2. 1999.

Iz prošlosti Boke: budvanska zajednica u Mlecima (XV.-XVIII.st.)

Lovorka Čoralić

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Hrvatska

Na osnovi izvorne građe iz mletačkih pismohrana (poglavito oporučnih spisa) razmatraju se temeljne sastavnice iseljavanja iz Budve u Mletke od XV. do XVIII. st. Podrobno se pokazuje vremenski intenzitet iseljavanja, zanimanja, socijalni status, mjesta stanovanja, obiteljske i prijateljske veze budvanskih iseljenika. Posebice se upućuje na raznovrsne oblike povezanosti s pripadnicima hrvatske iseljeničke skupine (prijateljske veze, članstvo u hrvatskoj Bratovštini Sv. Jurja i Tripuna). Razmatra se vjerski život i odnos Budvanaca s mletačkim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama. Na kraju se predstavljaju zanimljive sudbine istaknutih osoba budvanskog podrijetla: književnika Kristofora Ivanovića i članova obitelji Zanović.

Uvod: povijesni okviri budvanskih iseljavanja. Istraživačka pitanja i izvori

U sklopu cjelovitog proučavanja hrvatskih iseljavanja u Mletke važno mjesto zauzima pojedinačna raščlamba iseljeničkih skupina iz raznih onodobnih hrvatskih krajeva i gradova.¹ Područja istočnojadranske obale koja su se tijekom prošlih stoljeća nalazila u sastavu Prejasne Republike (Istra, Dalmacija, Boka, južni Jadran), krajevi su iz kojih je potekao najbrojniji dio iseljenika. Prednjačile su prostorno najveće mletačke stečevine - Mletačka Dalmacija² i Albanija (*Albania Veneta*)³- iz

¹ O problematici hrvatskih migracija u Mletke usporedi neke moje prethodne radove: *Prisutnost doseljenika sa istočnojadranske obale u Veneciji od XIII. do XVI. stoljeća*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest (dalje: Radovi ZHP), sv. 26., Zagreb, 1993., str. 39-78; *Zadrani u Veneciji od XIV. do XVIII. stoljeća*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 35., Zadar, 1993., str. 63-119; *Hrvati u Chioggi od 15. do 18. stoljeća*, Radovi ZHP, sv. 28./1995., str. 71-83; *Hrvati na mletačkom otoku Muranu (XIV-XVII. stoljeće)*, ibid., sv. 30./1997., str. 29-41; *Hrvati na mletačkom otoku Giudecca (XV.-XVII. st.)*, Historijski zbornik, god. I., Zagreb, 1997., str. 59-66 i dr.

² Mletačka Dalmacija - naziv za upravno-političku i teritorijalnu cjelinu koja se od početka XV. st. do 1797. god. nalazila pod mletačkom upravom. Obuhvaćala je područje od Kvarnera do Korčule i kopneni dio od Novigrada do Žrnovnice. U sastavu Mletačke Dalmacije nalazile su se gradske komune Krk (od 1480.), Rab, Cres-Lošinj, Nin, Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Hvar, Brač i Korčula. Prestankom mletačko-turskih ratova i potpisivanjem mirovnih ugovora (1671., 1701., 1721.), teritorij Mletačke Dalmacije više se nego udvostručio i u doba pada Republike iznosio oko 12 000 km². Proširenjem mletačkih posjeda u zaleđu širilo se i ime Dalmacije, koja je u XVIII. st. obuhvaćala i pet novih okruga (Obrovac, Knin, Sinj, Klis, Imotski).

³ Mletačka Albanija (*Albania Veneta*) - mletačka stečevina na jugu istočnojadranske obale. Obuhvaćala je Boku kotorsku s pripadajućim gradovima, područje Herceg-Novog, Budve, Bara, Ulcinja, Krivošija, Paštrovića, Grbalja, Maina te današnju albansku obalu sa Skadrom i Lješom, iako se svi

kojih je iselilo gotovo 80 % od ukupnog broja Hrvata nastanjenih u Mlecima.⁴ Hrvatska iseljavanja sa šireg područja Mletačke Albanije, ponajprije iz gradova u bokeljskom zaljevu, pritom su iznimno važno istraživačko pitanje, koje nam – osim o njihovoj uključenosti u zajednicu hrvatskih prekojadranskih iseljenika – govori i o složenim vojno-političkim prilikama i demografskim procesima i promjenama na južnoj razdjelnici mletačkih istočnojadranskih posjeda.

Gradovi iz mletačke pokrajine Albanije koji su prednjačili brojem iseljenika u Mletke ponajprije su Kotor (upravno i administrativno sjedište Boke) te brojna manja pomorsko-trgovačka naselja uzduž Zaljeva svetaca (Perast, Prčanj, Dobrota, Risan, Stoliv, Muo i dr.). Budva, grad smješten jugoistočno od Boke, jedno je od južnojadranskih središta koja su u ukupnoj strukturi iseljenih Hrvata imala osobito zapaženo mjesto. U povijesnom razvoju Budve primjećujemo brojne podudarnosti sa sudbinom ostalih tamošnjih gradskih naselja. Grad je tijekom srednjega vijeka često mijenjao vrhovne gospodare (raški vladari od 1186.; Balšići od 1361. do 1392.; Crnojevići od 1392. do 1396.; Sandalj Hranić od 1396. do 1398. god. te potom polustoljetna smjena vlasti između Đurđa Stratimirovića, Mlečana, Balše III. i Đurađa Brankovića). Godine 1442. (prema nekim autorima 1443.) Budva ulazi u sastav Mletačke Republike te sve do njezina sloma 1797. godine slijedi sudbinu ostalih bokeljskih i dalmatinskih priobalnih središta. Kao jedan od najjužnijih mletačkih prekojadranskih posjeda, Budva je zarana postala ugrožena osmanlijskim prodorima (napose od XV. do XVII. st.). Najteže stradava tijekom Ciparskog rata u ratnom pohodu turskog admirala Uluz-Alije 1571. godine, kad je porušena i spaljena. Gradska urbana jezgra i bedemi ponovno su teško oštećeni u vrijeme potresa 1667. godine, a u vrijeme velikog rata za oslobođenje (Morejski rat, 1684.-1699. god.), grad ponovno (iako neuspješno) opsjeda osmanlijska vojska (1686. god.).⁵

U gospodarskom smislu, Budva se nikad nije mogla mjeriti s uspješnom i duž Jadrana, Sredozemlja i Levanta razgranatom trgovinom svojih dubrovačkih i bokeljskih susjeda. Zarana usmjerena na ulogu lokalnog prometnog raskrižja kopnenih putova koji iz priobalja vode u unutrašnjost, Budva će tijekom čitavog razdoblja mletačke uprave imati status važnog vojno-strateškog i pomorskog uporišta prema turskim stečevinama na Istoku. Budvanski paruni i brodari stoga su

---

navedeni krajevi nisu stalno nalazili pod mletačkom upravom (Bar, Herceg-Novi, Risan). Pokrajinom je upravljao izvanredni providur (*proveditore straordinario*) sa sjedištem u Kotoru, podčinjen generalnom providuru u Zadru te u nekim pitanjima izravno mletačkom duždu i senatu.

⁴ Prema račlambi provedenoj na osnovi iščitavanja velikog broja uzoraka (oko 2 500 oporuka hrvatskih iseljenika u razdoblju od 1301. do 1801. god.), s ostalih hrvatskih područja bilo je tek oko 20 % iseljenika: Dubrovačka Republika (7 %), Kraljevina Hrvatska (6 %), Istra (2 %), Bosna (1 %) te područje nazivano u mletačkim vrelima neodređenom oznakom *Schiavonia* 7 %.

⁵ Podrobnije o prošlosti Budve od XV. do XVIII. st. vidi: S. Nakićenović, *Boka. Antropogeografska studija*, Beograd, 1913.; N. Luković, *Boka Kotorska*, Cetinje, 1951., 206.-214.; I. Zloković, *Prilozi za istoriju pomorstva i trgovine Budve*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru (dalje: GPMK), sv. 12., Kotor, 1964., str. 167.-186.; N. Vučković, *Srednjovjekovni statut Budve*, Budva, 1970.; M. Luketić – B. Radenović, *Budva, Sveti Stefan, Petrovac n/m*, Zagreb, 1985. Usporedi i tekst o Budvi u "Hrvatskoj enciklopediji", sv. III., Zagreb, 1942., str. 456. i "Pomorskoj enciklopediji", sv. I., Zagreb, 1972., str. 642.-643.

poglavito djelovali u lokalnom prometu te dometi njihove pomorsko-trgovačke komunikacije najčešće nisu izlazili iz jadranskog prostora.

U vrijeme osmanlijskih prodora u mletačko zaleđe (XV.-XVII. st.) Budva je važna mletačka obalna predstraža, ali i jedno od središnjih mjesta useljavanja brojnog prebjeglog žiteljstva iz okupiranog ili ratnim zbivanjima ugroženog susjedstva (Paštrovići, Pobori, Maine, Grbalj i dr.). Mletačko-turski ratovi, osmanlijsko susjedstvo i opća nesigurnost uzrokovana više stoljeća prisutnim ratnim događanjima, kidanje ustaljenih prometnih i gospodarskih veza sa zaleđem, porast izbjeglog i prognanog žiteljstva, ali i činjenica da se grad od 1442. godine nalazio u sastavu moćne i prostrane državne zajednice, razlozi su koji su uvjetovali da već od druge polovice XV. stoljeća započnu velika budvanska prekojadranska iseljavanja. Pravci iseljavanja kretali su se u širokom luku od gradova na istočnom Jadranu (ponajviše u susjedne bokeljske gradove i u Dubrovnik), preko južnotalijanskih obalnih središta (Apulija, Marche, Molise), pa sve do sjevernotalijanskog Veneta i Furlanije. Mleci, glavni grad jedinstvene državne tvorevine, imali su u sklopu cjelovitog istraživanja budvanskih migracija osobito zapaženu ulogu te će stoga povijesne sastavnice iz prošlosti budvanske iseljeničke zajednice u Mlecima biti središnja tema ovoga istraživanja.

Na osnovi izvorne građe iz mletačkih arhiva nastojat ću predstaviti temeljne sastavnice iz života budvanske iseljeničke zajednice u Mlecima. Obradit ću vremenski okvir, tijek i intenzitet iseljavanja prema pojedinim razdobljima, način bilježenja iseljenika u vrelima, njihova zanimanja, mjesta stanovanja, socijalni status i gospodarske mogućnosti, svakodnevni život promatran kroz obiteljske, rodbinske i prijateljske veze, vjerski život i odnos s mletačkim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama te djelovanje i prinose istaknutih osoba budvanskoga podrijetla. Posebna pozornost bit će pridana oblicima povezanosti budvanskih iseljenika s pripadnicima hrvatske iseljeničke skupine u gradu na lagunama (brakovi, prijateljske veze), kao i njihovoj uključenosti u hrvatsku Bratovštinu Sv. Jurja i Tripuna. Temeljni cilj rada stoga je – uz potvrdu u arhivskim vrelima – potvrditi uključenost budvanskih iseljenika u hrvatsku zajednicu u Mlecima tijekom svih prošlih stoljeća.

Osnovi izvor korišten u sklopu raščlambe temeljnih istraživačkih pitanja jesu oporuke u fondu mletačkih bilježnika (*Notarile testamenti*, dalje: NT), pohranjene u tamošnjem Državnom arhivu (*Archivio di Stato di Venezia*, dalje: ASV). Iz istoga arhiva korišteni su i spisi mletačkih obrtničkih korporacija (*Arti*), katastici iz XVIII. stoljeća (*X Savi sopra alle Decime in Rialto. Catastico di Venezia*, dalje: X Savi) i spisi arsenala iz XVIII. stoljeća (*Patroni e provveditori all'Arsenale*, dalje: PPA). Iz arhiva Bratovštine Sv. Jurja i Tripuna (*Scuola degli Schiavoni, Scuola dei S.S. Giorgio e Trifone, Scuola Dalmata*)⁶ rabljene su knjige godišnjih prihoda i rashoda (*Libri conti e spese*,

⁶ O povijesti hrvatske bratovštine u Mlecima postoji opsežna literatura. Vidi primjerice: N. Luković, *Bratovština bokeljskih pomoraca Sv. Đorda i Tripuna u Mlecima*, GPMK, sv. 4., Kotor, 1957., str. 33-43; G. Perocco, *Carpaccio nella Scuola di S. Giorgio degli Schiavoni*, Venezia, 1964.; Isti, *Guida alla Scuola Dalmata dei Santi Giorgio e Trifone (detta San Giorgio degli Schiavoni)*, Venezia, 1984.; L. Ćoralić, *Bratovština slavenskih doseljenika sv. Jurja i Tripuna u Veneciji. Izvori, historiografija i mogućnosti istraživanja*, Radovi ZHP, sv. 27.,

dalje: LCS) i izvješća s godišnjih skupšina udruge (*Capitolar grande della veneranda Scuola dei SS. Giorgio e Trifone*, dalje: Capitolar).

Potrebno je naglasiti da u dosadašnjim uradcima historiografije i raspoloživoj literaturi ne postoje znanstveni radovi o problematici budvansko-mletačkih veza (poglavito iseljavanja u Mletke). Razlog tome je usmjerenost autora na kotorsko odnosno bokeljsko brodarstvo i trgovinu (i s time u svezi njihovi odnosi s Mlecima), koji su tijekom svih prošlih stoljeća imali prevagu nad ostalim južnojadranskim gradovima. Ipak, nasuprot oskudnosti podataka u historiografiji, mletačka vrela zorno svjedoče da je prošlost budvanske zajednice u Mlecima tema prebogata izvornim povijesnim gradivom te stoga zaslužuje posebnu istraživačku pozornost i znanstvenu raščlambu.

Vremenski okvir migracija. Način bilježenja budvanskih iseljenika u mletačkim vrelima

Razdoblje unutar kojega možemo pratiti najučestalija budvanska iseljavanja u Mletke jest doba od XV. do XVII. stoljeća. Na osnovi raščlambe oporuka (prema godini pisanja oporuke) vidljivo je da spomen Budvanaca u Mlecima nije zapaženiji sve do sredine XV. stoljeća. Uspon počinje već početkom 50-ih godina, a najjači intenzitet dostiže u razdoblju od 1475. do 1500. godine. Iako bitno smanjen u odnosu na prethodno razdoblje, spomen Budvanaca u mletačkim vrelima vrlo je velik i tijekom idućih pedeset godina (1500.-1550. god.), a potom je nastupilo snažno opadanje, koje se izrazito nastavlja i tijekom XVII. stoljeća (vidi: *Prilog 1.*). Kad, međutim, uzmemo u obzir podatke sadržane u oporučnim spisima te na osnovi njihova iščitavanja pokušamo barem približno utvrditi starost oporučitelja i vrijeme njegova doseljenja u Mletke, pokazatelji postaju nešto drukčiji. Početak pojačanog iseljavanja tada se pomiče za oko 20-30 godina unatrag te svoj najjači intenzitet dostiže u polustoljetnom razdoblju od 1450. do 1500. godine. Relativna visoka razina iseljavanja zadržava se i traje i tijekom prvih 25 godina XVI. stoljeća, a potom nastupa pad, sve izrazitiji prema kraju stoljeća i poglavito tijekom XVII. stoljeća (vidi: *Prilog 2.*). Navedeni pokazatelji budvanskih iseljavanja u Mletke prema pojedinim vremenskim odsječcima potpuno se podudaraju s općim trendovima hrvatskih prekojadranskih migracija u XV. i XVI. stoljeću (poglavito glede razdoblja pojačanih iseljavanja i njihova najjačeg intenziteta) te zorno svjedoče o međuzavisnosti uzroka iseljavanja (pripadnost zajedničkoj državnoj zajednici, osmanlijski prodori, demografske promjene, gospodarski poremećaji i sl.), ali i uključenosti budvanske iseljeničke skupine u preostali dio hrvatskog iseljeničtva.

Budvanski iseljenici nastanjeni u Mlecima zabilježeni su u onovremenim vrelima osobnim i očevim imenom (iseljenice i imenom oca i/li/ supruga). Prezimena (ili pridjevci) zabilježena su samo u nekoliko primjera te nam je stoga obiteljska pripadnost najvećega dijela Budvanaca nepoznata. Uz ime iseljenika navedeno je i

---

Zagreb, 1994., str. 43-57; Ista, *Bratovština Sv. Jurja i Tripuna u Mlecima u oporukama hrvatskih iseljenika*, *Croatia christiana periodica*, god. XVIII., br. 34., Zagreb, 1994., str. 79-98.

mjesto podrijetla: grad Budva (*de Budua*) ili njegova neposredna okolice (*de super Budua, Schiavone de Budua*). Vrijedno je napomenuti da se od XVIII. stoljeća u izvorima naziv grada Budve sve češće koristi kao oznaka iseljenikova prezimena (primjerice: *Iseppo Budua, Andrea Budua, Domenico Antonio di Giuseppe Budua* i dr.), što je uobičajena pojava i u velikom broju naših iseljenika iz drugih krajeva.

Pomorci, obrtnici, državni službenici i svećenici: zanimanja budvanskih iseljenika

Struktura zanimanja iseljenika iz Budve, načinjena na osnovi raščlambe oporučnih spisa, potpuno se uklapa u opće pokazatelje profesionalnih djelatnosti hrvatske zajednice u Mlecima. Najveći broj Budvanaca zabilježen je u pomorskoj djelatnosti (isključivo kao obični mornari), zanimanju koje je u istočnojadranskom priobalju imalo višestoljetnu tradiciju, a mletačka država i Grad oduvijek imali dovoljno mjesta za njihovo trajno zapošljavanje. Brojni Budvanci spominju se i kao obnašatelji raznovrsnih obrtničkih djelatnosti. Ponajprije je riječ o zaposlenicima u mletačkom arsenalu (drovdjelci, graditelji brodova, izrađivački brodske opreme) – tada zasigurno vodećem vojno-pomorskom kompleksu na Sredozemlju. Većina ostalih zaposlena je u sitnoobrnitičkim zanimanjima (obučari, bačvari, izrađivači vjedara i sl.), a takvih obrtnika bilo je u gradu na lagunama vrlo mnogo pa ta zanimanja nisu nudila mogućnosti za stjecanje znatnijeg kapitala. U zanimanja granična s obrtom i umjetnošću može se ubrojiti i jedan budvanski zlatar (*aurifex*), a njegova oznaka *ser* upućuje da je vjerojatno riječ o iseljenom odvjetku tamošnje patricijske obitelji.⁷ Osim u često spominjanim zanimanjima pomorskog i obrtničkog obilježja, budvanski se iseljenici javljaju i kao državni službenici (glasnici, čuvari u arsenalu), duhovne osobe (svećenici) te kućna posluga (isključivo žene).

Podaci sadržani u oporukama često nisu dovoljni za pobliže utvrđivanje zanimanja svih iseljenika. Stoga nam iščitavanje spisa pojedinih mletačkih magistratura pruža mogućnost za detaljnije utvrđivanje načina života i profesionalne aktivnosti iseljenika. Tako je, primjerice, nekoliko zanimljivih podataka sadržano u spisima udruge mletačkih proizvođača i trgovaca tjesteninom i slasticama (*Arte dei frittoleri*). Godine 1748. spominje se kao pristupnik udruzi budvanski iseljenik Ivan Krstitelj, stanovnik i djelatnik u župi S. Maria Mater Domini u predjelu S. Croce. Kao nadoknadu za pristup udruzi obvezatan je platiti 12 lira.⁸ Od kraja 60-ih do kraja 90-ih godina XVIII. stoljeća jedan od vodećih članova udruge "frittolera" bio je brački iseljenik Ivan (*Zuanne della Brazza*). Tijekom toga vremena u više je mandatnih razdoblja zauzimao najvišu dužnost (gastald) u udruzi (1767., 1776., 1780., 1784.-1786., 1789., 1792.-1793., 1795.-1797.), a u vrijeme njegova obnašanja predstojnika udruzi je pristupio velik broj istočnojadranskih iseljenika. Tako se 1784. godine spominje Josip iz Budve, žitelj župe S. Canciano (predjel Cannaregio), koji je u trenutku pristupanja udruzi već imao status obrtničkog majstora (*capo maestro*). Naknada za pristupanje u udruhu iznosila je uobičajenu 31 liru. Iste godine

⁷ ASV, NT, b. 124., br. 137., 1538.

⁸ ASV, Arti: Arte dei frittoleri, b. 153., str. 91 (19. 12. 1748.).

udruzi pristupa i Budvanac Andrija Josipov (vjerojatno sin prethodno spomenutog "frittolera"). Andrija se obvezuje izučiti vještinu proizvodnje tjestenine i slastica u radionici svoga oca Josipa te kao nadoknadu za pristupanje cehu mletačkih "frittolera" plaća 31 liru.⁹

Podaci sadržani u fondu spisa mletačkog arsenala (*Patroni e provveditori all'Arsenale*) važno su vrelo za istraživanje udjela hrvatskih iseljenika u ovoj, u Mletačkoj Republici zasigurno izrazito prestižnoj službi. Nažalost, većina sačuvanih spisa arsenala potječe tek iz XVIII. stoljeća (razdoblje kad se hrvatska prekojadranska iseljavanja znatno smanjuju) te nam je doba najučestalije hrvatske prisutnosti u škverovima mletačkog arsenala ostalo nedovoljno obrađeno. Za razdoblje druge polovice XVIII. stoljeća ima nekoliko podataka o budvanskim iseljenicima koji se spominju kao graditelji brodova (kalafati) i drvodjelci (marangoni) u arsenalu. Tako 1787. godine Andrija Petrov iz Budve započinje kao šegrt (*garzone*) izučavati umijeće drvodjelskog zanata. Godine 1790. prelazi u drugu, a 1793. u treću klasu te 1797. godine stječe naslov drvodjelskog majstora. Iste etape napredovanja bilježi i Dominik Antun, sin Josipa iz Budve. Početnu klasu upisuje 1785. godine; u drugu je primljen 1788., a u treću 1791. godine. Četiri godine poslije (1795.) izučeni je majstor drvodjelskog obrta. Naposljetku, u popisima graditelja brodova u škverovima državnog arsenala spominje se koncem XVIII. stoljeća Sebastijan Antun, sin Josipa iz Budve. Riječ je o mladom majstoru (rođen 1778. god.), koji je upravo posljednjih godina XVIII. stoljeća stekao zvanje majstora.¹⁰

Pomorske (mornari) i obrtničke (djelatnici u arsenalu, obučari, bačvari i sl.) djelatnosti, u kojima susrećemo najveći broj budvanskih iseljenika, uglavnom se nisu ubrajale u novčano isplativija i društvenim priznanjem uglednija zanimanja. Riječ je o zanimanjima koja su svojim zaposlenicima nudila stalan i siguran posao i rješavanje temeljnih egzistencijalnih pitanja, ali ne i iznimno bogaćenje i pribavljanje velikog kapitala. Svojim poslovnim djelatnostima većina Budvanaca bila je ograničena na grad, bez potrebe stvaranja razgranatijih poslovnih veza u drugim središtima uzduž Jadrana i Sredozemlja. Njihov je kapital najčešće bio skroman, gospodarske mogućnosti nevelike, a dosezi poslovnih pothvata ograničeni na grad na lagunama i skromnije novčarsko-kreditne i trgovačke poslove. Takva obilježja poslovnog života i gospodarskih mogućnosti ima većina hrvatskih prekojadranskih iseljenika, koje u najvećem broju možemo svrstati u sloj srednje i sitnoimućnih gradskih pučana. Stoga, oporuke došljaka iz Budve sadrže oskudne navode o posjedovanju većeg novčanog kapitala i nekretnina (posjedi), kao i o sklapanju opsežnijih trgovačko-novčarskih poslova s tamošnjim žiteljima. Tako, primjerice, nešto više novčanih sredstava ima budvanski drvodjelac Andrija Radov (zvan Mazorana) – prema oporučnim navodima – raspolagao je s više od 200 dukata kapitala. Zanimljivo je da Andrija u oporuci spominje i sredstva za obavljanje drvodjelskog obrta (*miei ferri del mio mestier*) te ih ostavlja nećaku Nikoli.¹¹

⁹ ASV, Arti: Arte dei frittoleri, b. 153., str. 37, 89 (1784. god.).

¹⁰ ASV, PPA, b. 595., str. 8', 79'; b. 597, str. 59', 191; b. 601., str. 310'.

¹¹ ASV, NT, b. 124., br. 18., 1540.

Nešto opsežnije trgovačko i pomorsko poslovanje obilježje ima budvanski iseljenik Damjan pok. Eustahija. Obdarujući brojne članove obitelji i rodbine, kao i vjerske ustanove u Mlecima i diljem Italije, Damjan izrijeком spominje prava na potraživanje dobiti od pomorske trgovine te njihovu naplatu i uživanje dariva nećaku Radi i nećakinji Jacomini.¹² Manja novčana potraživanja, nastala zalaganjem dijela imovine, iskazuje i oporuka mornara Damjana, koji je svoje poslove sklapao s budvanskim iseljenicima Franom Radovim i Alegretom.¹³ Posjedovanje umjetnički vrijednijih predmeta zabilježeno je u oporukama nekoliko iseljenih Budvanaca. Tako, primjerice, Stjepan Blažev spominje sablju (*spada*) i štit (*targa*) te ih dariva nećaku Anzolu Stjepanovom, stanovniku obližnjih Mestra.¹⁴ Jedna slika s prikazom Gospe (*uno quadro de Madonna*) nalazi se u posjedu Bricite, kćeri budvanskog zlatara Jakova, koja je ostavlja izvršitelju oporuke Vincenzu Scarpoiario, prioru hospitala S. Lazzaro dei Mendicanti.¹⁵ Sliku nepoznatog prikaza (vjerojatno Blažene Djevice Marije) s pozlaćenim okvirom (*un quadro dorado*), spominje i oporučno ostavlja Gospinom oltaru u crkvi S. Trovaso (predjel Dorsoduro) Vicenza iz Trevisa, supruga budvanskog iseljenika Luke.¹⁶ Na posljertku, jedini navod koji upućuje na posjedovanje imovine (nekretnine) u rodnom kraju, bilježi oporuka spomenute Bricite Jakovljeve. Navodeći brojne predmete svoje pokretne imovine u Mlecima (posuđe, pokućstvo, odjeća, obuća, nakit i sl.), Bricita iskazuje i pravo na dobra u Budvi (*tutti li ragioni che io ho et che me aspetta a Budua overo altri beni a Budua*) te ih namijenjuje svojim nećacima Matiji i Anzelini.¹⁷

Svi prethodno spomenuti oblici poslovanja budvanskih iseljenika, kao i navodi o posjedovanju novčanog kapitala ili nekretnina, zorno svjedoče da je uglavnom riječ o osobama koje se mogu ubrojiti u sloj srednje i sitnoimućnih pučana. Pretežit dio hrvatskoga iseljeničtva pripadao je upravo tom društvenom sloju te su stoga prethodni navodi jasna potvrda uključenosti budvanskih iseljenika u temeljne sastavnice i obilježja hrvatske nacionalne zajednice u gradu na lagunama.

Predjeli, župe, trgovi i ulice: mjesta stanovanja budvanskih iseljenika

Okupljenost hrvatskih iseljenika unutar jedinstvenoga gradskog prostora jedno je od temeljnih obilježja međusobne povezanosti i zajedništva hrvatske skupine u Mlecima tijekom prošlih stoljeća. Župe (*contrada, confinio*) istočnoga gradskog predjela (*sestiere*) Castello stoljećima su bile središnji prostor useljavanja nacionalnih skupina iz raznih dijelova Europe. Osim Albanaca, Grka, Nijemaca i drugih useljeničkih zajednica, Hrvati su u Castelli predstavljali brojčano snažnu i ulogom u mletačkom društvenom i gospodarskom životu izrazito respektabilnu skupinu. Prostrana zona uokolo golemog vojno-pomorskog kompleksa arsenala (najčešće mjesto zapošljavanja naših iseljenika), četvrti pored negdašnje mletačke katedrale S.

¹² ASV, NT, b. 753., br. 46., 1500.

¹³ ASV, NT, b. 742., br. 84., 1492.

¹⁴ ASV, NT, b. 252., br. 200., 1550.

¹⁵ ASV, NT, b. 124., br. 137., 1538.

¹⁶ ASV, NT, b. 647., br. 757., 1582.

¹⁷ ASV, NT, b. 124., br. 137., 1538.

Pietro di Castello, ulice i trgovi koji od "Hrvatske obale" (*Riva degli Schiavoni*) vode u srce predjela i u sjedište hrvatske Bratovštine Sv. Jurja i Tripuna, područja su u kojima su naši iseljenici zabilježeni kao vodeća strana useljenička zajednica. Budvanski iseljenici, poput svojih sunarodnjaka iz Boke, Dalmacije, Kraljevina Hrvatske i Slavonije, ali i Istre i Bosne, također su poglavito naseljavali župe Castella. Brojidbeni pokazatelji o tome neosporno svjedoče (vidi: *Prilog 3.*). Čak je 63, 26 % Budvanaca obitavalo u raznim župama Castella. Prednjači župa S. Severo, dok u brojnim ostalim župama (S. Biagio, S. Giovanni in Bragora, S. Giovanni Novo, S. Giustina, S. Leone, S. Maria Formosa, S. Martino, S. Pietro di Castello, S. Provolo, S. Trinità) zabilježeni su s nešto manje i međusobno podjednakom broju. Ostali mletački gradski predjeli mjesta su stanovanja preostalih 36 % budvanskih useljenika. Vrela ih najviše bilježe u središnjem predjelu S. Marco (10,20 %), gdje se izrijeком spominju kao žitelji župa S. Basilio, S. Luca, S. Moisè i S. Vitale. Castellu susjedan predjel Cannaregio bilježi isti postotak useljenika (10,20 %), a podjednakim su udjelom spomenute župe S. Fosca, S. Felice, S. Girolamo i S. Maria Magdalena. Tri preostala gradska predjela zasebno su zastupljena u strukturi stanovanja Budvanaca s manje od 10 %: Dorsoduro s 6,12 % (župe S. Agnesa, S. Anzolo Raffaele, S. Trovaso), S. Croce s 4,08 % (župa S. Giacomo dell'Orio) te S. Polo s 2,04 % (župa S. Tomà). Naposljetku, izvan užeg gradskoga područja, iseljenike iz Budve susrećemo i na mletačkom otoku Chioggia (4,08 %).

Navođenje imena župa najčešće je jedini podatak o mjestu stanovanja mletačkih žitelja. Katkad, međutim, izvori bilježe i poblize mjesto (ulica, trg) ili vlasnika kuće/stana u kojima borave useljenici. Tako, primjerice, doznajemo da je Diana pok. Stjepana iz Budve obitavala u kući smještenoj na trgu S. Pietro di Castello, a trg S. Maria Formosa bio je mjestom stanovanja i djelovanja (izrada i prodaja bačava) njezina sunarodnjaka Luke Damjenova.¹⁸ Kuća u vlasništvu velike (*Scuola grande*) mletačke bratovštine Madonna della Carità (*casa del priorado Scuola della Carità*) u župi S. Trovaso (predjel Dorsoduro) mjesto je koje za stanovanje unajmljuje obitelj Luke pok. Nikole.¹⁹ Mletački građanin Jacopo Gisi vlasnik je kuće u župi S. Fosca (Cannaregio) u kojoj stanuje Stjepan pok. Blaža, a stan u siromašnoj pučkoj četvrti S. Martino, vlasništvo tamošnjeg klesara (*tagliapietra*) Ivana Marije, mjesto je obitavanja obitelji budvanskog mornara Bože.²⁰

Naposljetku, zanimljive podatke o poblizem mjestu stanovanja budvanskih iseljenika u prvoj polovici XVIII. stoljeća pružaju nam podaci iz onovremenih mletačkih katastarskih katastra. Tako katastarska procjena žitelja, vlasnika kuća i terena u predjelu Castello iz 1712. godine svjedoči da je u župi S. Pietro di Castello u *Corte delle ancore* (uz *Fondamenta S. Domenico*) stanovao izrađivač vjedara (*mastiler*) Jakov Budvanin (kućni broj 1033.). Kuća je u vlasništvu mletačkog patricija Nicole Dolfina, a godišnja najamnina iznosi 22 dukata.²¹ Godine 1740. u istoj je ulici

¹⁸ ASV, NT, b. 675., br. 286., 1513.; NT, b.126., br. 525., 1518.

¹⁹ ASV, NT, b. 645., br. 486., 1584.

²⁰ ASV, NT, b. 252., br. 200., 1550.; NT, b. 395., br. 803., 1582.

²¹ ASV, X Savi: Catastico di Venezia, b. 428. (sestiere Castello), fasc. XII. (S. Pietro di Castello), str. 71.

(kućni broj 926.) zabilježen iseljenik Jerolim iz Budve. Vlasnik je kuće Ventura Alberti, a godišnji najam iznosi 12 dukata. Iz 1740. godine potječu podaci o još dva budvanska iseljenika nastanjena u Castellu. U župi S. Giovanni Novo (S. Giovanni in Oleo) u "Albanskoj ulici" (*Calle dei Albanesi*) na kućnom broju 312. stanuje Marko Budvanin. Vlasnicima kuće – ubožiste Madonna della Pietà – plaća stanarinu od 22 dukata godišnje. Na kraju, u nekad močvarnoj četvrti uz crkvu S. Antonino (*Palude S. Antonino*), na broju 1401., stanuje Budvanka Lucietta. Zanimljivo je da se kao vlasnik zgrade navodi njezin sunarodnjak Jakov Budvanin te je taj podatak možda osnovni razlog što se ne spominje novčani iznos najamnine.²²

Podaci o mjestima stanovanja budvanskih iseljenika u Mlecima, načinjeni na osnovi istraživanja raznovrsnih arhivskih vrela, zorno svjedoče o njihovoj izrazitoj okupljenosti u župama predjela Castello. Budući da su Hrvati iz drugih krajeva naseljavali Castello u gotovo istim postotnim omjerima, ti nam pokazatelji neizravno, ali više nego rječito, potvrđuju mišljenje da su iseljenici iz grada Budve sastavni dio hrvatske nacionalne skupine u gradu na lagunama.

Svakodnevni život: obitelj, rodbina, prijatelji i sunarodnjaci

Poput ostalih iseljenika iz hrvatskih krajeva, i Budvanci su najčešće u grad na lagunama odlazili trajno, ondje započinjali novi život, zasnivali obitelji, zapošljavali se i s vremenom sve manje održavali veze s rodnim krajem. Život u obitelji, rodbinske i prijateljske veze, susjedstva, poznanstva, druženje unutar profesionalne djelatnosti, povezanost sa sunarodnjacima i starosjediocima, bile su temeljne navike i potrebe svakog našeg useljenika. Oporučni spisi prebogat su podacima o svakodnevnom komunikacijama, kretanjima i druženjima oporučitelja te su nam nezaobilazno vrelo za proučavanje te važne sastavnice iz života iseljenika. Raščlamba podataka sadržanih u oporukama pokazuje da se većina useljenika iz Budve spominje u bračnom odnosu te su njihovi supružnici odnosno supružnice također stanovnici grada na lagunama. Manji broj dokumenata ne spominje bračni status doseljenika te je najvjerojatnije riječ o samcima ili (češće) udovicama ili udovcima, koji su bez bračnog sudruga ostali u posljednjim godinama života. Primjetno je da se doseljenici ili doseljenice starije životne dobi uglavnom spominju kao udovice ili udovci.

Iako u svim dokumentima nije moguće sasvim pouzdano utvrditi podrijetlo supružnika odnosno supružnice oporučitelja, primjetno je da su, prema raščlambi raspoloživih uzoraka, neki brakovi sklapani s doseljenicima istoga domovinskog podrijetla. Tako je, primjerice, budvanski mornar Nikola oženio barsku iseljenicu Lenu, a slavenkog je podrijetla i Rada, supruga mornara Andrije Božinog.²³ Članovi najužeg obiteljskog kruga navode se kao osobe najvećeg oporučiteljeva povjerenja te im se povjerava izvršenje oporučiteljevih odredbi. Supruga odnosno suprug, punoljetna djeca, braća ili sestre, uglavnom su imenovani pri razdiobi

²² ASV, X Savi: Catastico di Venezia, b. 435. (sestiere Castello), fasc. XII. (S. Pietro di Castello), str. 44', 64'; fasc. IV. (S. Giovanni Novo), str. 766.

²³ ASV, NT, b. 875., br. 170., 1488.; NT, b. 654., br. 252., 1535.

oporučiteljevih dobara te se među njima obično nalazi glavni nasljednik cjelokupne oporučitelje imovine. Drugim, mahom daljim članovima rodbine, također se ostavlja manji dio oporučiteljevih pokretnih dobara, prije svega određen novčani iznos, dijelovi pokućstva ili odjeće.

Prijatelji i poznanici sljedeći su, također nezaobilazan krug svakodnevnice komunikacije hrvatskih iseljenika u mletačkoj sredini. Oni se bilježe kao izvršitelji posljednje volje oporučitelja, svjedoci pri sastavljanju i potpisivanju oporuke te kao obdarenici dijelom oporučiteljeve imovine. Najčešće je riječ o osobama sličnoga društvenog statusa (pučani), skromnih ili srednjih imovnih mogućnosti, koji prebivaju u istim ili obližnjim predjelima (Castello) i župama te obavljaju sličnu profesionalnu djelatnost (pomorci, obrtnici). Katkad su njihovi najbliži prijatelji osobe najvećeg oporučiteljeva povjerenja te im se - poglavito ako oporučitelj nema bližih članova obitelji i rodbine - povjerava izvršenje njegove posljednje volje i dariva dio imovine. Budvanski iseljenici spominju sunarodnjake iz hrvatskih krajeva vrlo često. Tako se, primjerice, kao izvršitelj oporuke Katarine, supruge Rade iz Budve, spominje kotorski plemić Tripun (*Tripbonem nobilium Catharensium*), koji je (zajedno sa svojim sestrama Petrušom i Franceskinom) ujedno i glavni nasljednik cjelokupnih dobara oporučiteljice.²⁴ Petar Radov, također vjerojatno iseljenik "skjavunskoga" podrijetla, izvršitelj je posljednje volje Klare, udovice Antuna Rafaelova iz Budve, a Kotoranin Alegret obavlja istu službu u oporuci Rade Petrova iz Budve.²⁵ Pomorci *Novello Iobannem de Tragurio qui ad viagium est Alexandriae et Nicolaum Marchoevich qui est ad presens ad viagium Barbarie* imenovani su izvršiteljima oporučnih želja budvanskog iseljenika Damjana Lazzarija, a Kotorani Božo i Daniel potpisani su kao svjedoci pri ovjeri oporuke Damjana Eustahijeva.²⁶ Novčani poslovi i potraživanja, u oporukama budvanskih iseljenika rijetko spomenuti zbog ograničenog i skromnog dometa poslovanja, sklapaju se upravo sa sunarodnjacima. Primjer jedne takve poslovne veze bilježimo u oporučnim navodima budvanskog iseljenika Damjana Božina. Spominjući svoje novčarske poslove u gradu na lagunama i u domovini, Damjan ovlašćuje izvršitelje oporuke da od Rade iz Budve utjeraju 70 dukata, a od Luke iz Paštrovića 8 dukata duga.²⁷ Rijedak primjer darivanja osoba iz domovine bilježi oporuka Katarine Damjanove, koja oporučno ostavlja Boni *de Schiavonia* 10 dukata *pro anima mea*.²⁸

Uklopljenost budvanskih iseljenika u hrvatsku nacionalnu zajednicu u Mlecima posvjedočuju i brojne oporuke naših iseljenika iz raznih krajeva u kojima se Budvanci spominju kao izvršitelji²⁹, svjedoci³⁰ ili obdarenici dijelom oporučiteljeve

²⁴ ASV, NT, b. 875., br. 228., 1492.

²⁵ ASV, NT, b. 929., br. 177., oko 1525.; NT, b. 377., br. 205., 1475.

²⁶ ASV, NT, b. 776., br. 142., 1528.; NT, b. 753., br. 46., 1500.

²⁷ ASV, NT, b. 270., br. 181., 1516.

²⁸ ASV, NT, b. 672., br. 26., 1484.

²⁹ Kao izvršitelji oporuka drugih hrvatskih iseljenika spominju se sljedeći Budvanci: mornar Stjepan, Juraj, Pavao, Marko Scoroveo, drvodjelac Andrija i svećenik Nikola (ASV, NT, b. 131., br. 179., 1494.; NT, b. 874., br. 323., 1517.; NT, b. 968., br. 322., 1508.; NT, b. 433., br. 346., 1654.; NT, b. 641., br. 338., 1540.; NT, b. 765., br. 241., 1500).

imovine.³¹ Oporučitelji su najčešće podrijetlom iz mletačkih stečevina na jugu (iz Kotora, Herceg-Novog, Paštrovića, Bara, Bečića), ali primjetan je i spomen Hrvata iz drugih sredina (Zadar, Split, Hvar).

Zasebna skupina osoba s kojima je dio naših doseljenika živio tijekom prebivanja u Mlecima, a koja, unatoč nižem društvenom statusu, čine sastavni dio svake takve obitelji, jest kućna posluga. Posluga se javlja prije svega uz imućniji sloj doseljenika i isključivo je riječ o ženama (udovicama ili mlađim djevojkama), koje su katkad podrijetlom s naše obale. Njima se prilikom raspodjele imovine ostavlja manji dio oporučiteljevih pokretnina, katkad uz obvezivanje izvršitelja oporuke da članovima posluge isplate plaću za višegodišnju službu.³²

Crkve, samostani, bratovštine, hospitali i duhovne osobe: vjerski život budvanskih iseljenika

Duhovnost, vjerski život i povezanost hrvatskih iseljenika s mletačkim vjerskim ustanovama i duhovnim osobama sastavni je dio njihova životnog svakodnevlja, a po svojim se osnovnim obilježjima ne razlikuju od drugih onovremenih pripadnika katoličkog civilizacijskog ozračja. Misao na vječni život, pomirenje s vlastitom prošlošću i potreba za djelima koja će poništiti sve grešno i negativno tijekom života, osnove su na kojima počiva velik dio oporučiteljevih iskaza i želja. Podaci o mjestu pokopa, služenju misa zadušnica u spomen na oporučitelja i njegove pretke, legati namijenjeni crkvenim ustanovama i duhovnim osobama, darovnice siromasima, napuštenima i bolesnima te zavjeti hodočašća, uobičajen su sadržaj oporuka onovremenih katoličkih žitelja. Budvanski iseljenici, nalik svojim sunarodnjacima, ali i ostalim katolicima grada na lagunama, u tome bitnije ne izdvajaju. Prvi oporučni navod koji govori o povezanosti naših iseljenika s mletačkim vjerskim ustanovama odnosi se na odabir posljednjeg počivališta. Sukladno predjelu njihova stanovanja (Castello), naši iseljenici najčešće za mjesta pokopa imenuju grobnice u crkvama unutar tamošnjih župa. U oporukama Budvanaca odabir crkvenih groblja u Castellu prednjači ispred drugih župa grada na lagunama. Podjednako su zastupljena groblja crkava S. Antonino, S. Biasio, S. Daniele, S. Laurenzio, S. Lazzaro dei Mendicanti, S. Martino, S. Pietro di Castello i S. Trinità, a mjesta njihova pokopa u drugim predjelima Mletaka spomenuta su krajnje rijetko

³⁰ Kao svjedoci u oporukama drugih Hrvata spominju se sljedeći iseljenici iz Budve: Dimitrije, Luka, Mihael, Stana, mornar Dominik pok. Stjepana i mornar Pavao pok. Rade (ASV, NT, b. 377., br. 35., 1482.; NT, b. 530., br. 19., 1480.; NT, b. 960., br. 548., 1499.; NT, b. 875., br. 132., 1478.).

³¹ Andrea condam Rado Pastrovichio: Item lasso a Polonia fiola del Zanetto de Budua ducati 20 per suo maridar come monachar (ASV, NT, b. 44., br. 423., 1532.); Franceschina relicta ser Damian Pastrovichio: Lasso a Thomaso fiol de Rado de Budua ducati 10 (NT, b. 844., br. 134., 1553.).

³² Primjerice: Maria uxor Stefani de Budua: Stane servi mee lasso un pignoletum album, una vesta de sarzia nigra et una cappa. Catarine mee serve dimitto una mea vestimenta de panno blavo e ducati sei (ASV, NT, b. 825., br. 167., 1479.); Marietta condam Piero de Budua: Lasso a mia camare Lucietta uno dei miei ninzoletti de raxo e due pezze de spali (NT, b. 75., br. 94., 1509.); Ratus de Budua: Item dimitto Margarete famule mee ducatos duos et eius investimenta (NT, b. 968., br. 435., 1515.).

(S. Luca u predjelu S. Marco; S. Giacomo dell'Orio, Corpus Christi i S. Giovanni Evangelista u predjelu S. Croce).

Crkve odabrane za posljednje počivalište oporučitelja najčešće su i mjesto služenja misa zadušnica za spas pokojnikove duše i u spomen na njegove pretke. Za držanje misa obično se određuje manja novčana svota (sukladno skromnim imovnim mogućnostima oporučitelja), a zabilježeni su i navodi kojima se za grobnicu i ostale pogrebne troškove (*pro sepultura*) određuje dodatni novčani iznos.³³ Sastavni dio mnogih oporuka jesu i navodi o pojedinostima prilikom posljednjeg ispraćaja pokojnika. Tako se, primjerice, određuje vrsta odjeće (*habita*) u kojoj će pokojnik biti sahranjen (*habiti* laičkog franjevačkog ili dominikanskog reda/picokara), a nabrajaju se mogući članovi pratnje (crkveni predstavnici tamošnje župe i kaptola; štitićenici mjesnih ubožišta i dr.). Osim navedenih odredbi, u više se primjera susreće i želja o upućivanju jedne ili više oporučitelju bliskih i povjerljivih osoba na hodočašće za spas pokojnikove duše. Najčešće je riječ o upućivanju u tradicionalna mletačka hodočasnička stjecišta (S. Lorenzo, S. Trinità, S. Pietro di Castello, S. Croce), dok se ostala, diljem talijanskog poluotoka raširena hodočasnička odredišta (Rim, Asiz i Monte Ortono) spominju se u malom broju primjera.³⁴

Obraćanje crkvama, samostanima, bratovštinama i hospitalima putem razdiobe legata uobičajen je čin kojime se iskazivala religioznost i pojedinac iskupljivao pred Bogom. Najveći broj legata namijenjenih vjerskim ustanovama i duhovnim osobama odnosi se na crkve i samostane. Raščlamba takvih oporučnih navoda važan je izvor za proučavanje vjerskoga svakodnevlja, religioznosti i povezanosti hrvatskih iseljenika s mletačkim crkvenim ustanovama, ali i dodatno posvjedočenje o njihovim običajima, navikama, materijalnoj kulturi, gospodarskim mogućnostima i društvenom statusu. Raščlamba oporučnih navoda iseljenika iz Budve pokazuje da se pretežito obdaruju crkve i samostani smješteni u predjelu njihova stanovanja (Castello). Najčešće im se daruje manja novčana svota, katkad izravno određena za služenje misa zadušnica u istim crkvama. Novac je katkad upućen za točno određene svrhe: za gradnju ili popravak crkvenog objekta (*pro fabrica*) ili za izradbu ili kupnju predmeta za bogoslužje (kaleži, oltarni prekrivači, misna ruha i sl.). Osim novčanih donacija za nabavku predmeta umjetničkog obrta, budvanski iseljenici katkad mletačkim crkvama i samostanima darivaju i vlastite vrijedne predmete (slike, sagove i sl.).³⁵ Nasuprot relativno čestom obdarivanju mletačkih crkava i

³³ Zorzi de Budua: Lasso alle meneghe de S. Daniel ducato uno per mia sepultura (ASV, NT, b. 577., br. 153., 1538.); Rada filia Stephani de Budua: Lasso ducati quattro pro sepultura (NT, b. 1136., br. 193., 1478.).

³⁴ Lucia de Budua: Mittere a Roma et Asisi una persona cui dare solitum (ASV, NT, b. 408., br. 189., 1499.); Damianus de Budua: Dimitto ducati 4 uni persone qui vadat ad S. Maria de Monte Ortono (NT, b. 753., br. 46., 1500.).

³⁵ Primjerice: Nicolaus de Budua: Item pro fabrica S. Zaccaria ducatum unum (ASV, NT, b. 826., br. 133., 1462.); Lucia de Budua: ... dare S. Maria de Grazia calice uno d'argento per ducatos 12 et tre tapedi (NT, b. 408., br. 189., 1499.); Rada filia Stefani de Budua: Dimitto ducati 10 pro uno calice faciendo pro ecclesia S. Felice pro anima mea (NT, b. 1136., br. 193., 1478.); Oliva relicta Nadalin de Budua: Lasso alla chiesa S. Zuane dei Servi due tapedi (NT, b. 395., br. 803., 1582.); Vicenza uxor

samostana, budvanski iseljenici vrlo rijetko upućuju legate tamošnjim bratovštinama.³⁶ Od mletačkih hospitalia, pretežito se obdaruju najpoznatiji, uglavnom oni koji su spomenuti i u oporukama većine onodobnih mletačkih žitelja (hospitali S. Antonio, Ospedale dei Incurabili, S. Maria della Pietà, SS. Giovanni e Paolo). Sukladno nevelikim imovnim mogućnostima Budvanaca, mletačkim se nabožnim ustanovama najviše upućuju manje novčane svote.³⁷ U uskoj svezi s darivanjem mletačkih karitativnih ustanova jest i ostavljanje dijela imovine siromašnim žiteljima predjela i župe doseljenikova obitavanja. Namjena takvih legata najčešće se izriče uobičajenim formulama *pro pauperes Christi, per poveri della mia contrada, pro piis causis, per poveri bisognosi* i slično. Siromašnim, napuštenim i bolesnim "Kristovim siromasima" dariva se manja novčana svota, poneki predmet iz pokretne imovine te karkad, ako oporučitelj nema bližih članova obitelji, sveukupna imovina.³⁸

Duhovne osobe (crkveni dostojanstvenici, svećenici, klerici, redovnici) imale su iznimnu ulogu u svim oblicima vjerskoga života i religioznosti hrvatskih iseljenika. Veze s lokalnim klerom i redovništvom odtžavale su se tijekom svečanijih prigoda (činovi krštenja, vjenčanja, pokopa, sudjelovanje u procesijama, nazočenje svečanim blagdanskim obredima i sl.), ali i u sklopu svakodnevnog vjerskog života (prisustvovanje uobičajenom bogoslužju) i izražavanja duhovnosti svakog katoličkog stanovnika. U oporukama mletačkih žitelja, te tako i iseljenika s hrvatske obale, duhovne osobe spominju se - poglavito ako oporučitelj nema bližih članova obitelji - kao izvršitelji njegove posljednje volje, kao svjedoci (vrlo brojni primjeri) pri potpisivanju oporuke te kao obdarenici dijelom oporučiteljeve imovine. Primjetna je česta povezanost budvanskih oporučitelja s duhovnim osobama hrvatskoga podrijetla koje djeluju u Mlecima. Tako se, primjerice, Marko Baranin, svećenik u crkvi SS. Filippo e Giacomo u Castellu, navodi kao izvršitelj oporuke Marije, supruge budvanskog iseljenika Stjepana, a Frano Baranin, svećenik u crkvi S. Maria Formosa, određen je za držanje misa zadušnica u oporuci Katarine, supruge Budvanina Rade.³⁹ Korčulanski svećenik Nikola svjedok je prigodom sastavljanja i ovjere oporučnog spisa Damjana Božova iz Budve, a istu ulogu obavlja kanonik Tripun (vjerojatno svećenik bokeljskoga podrijetla) u oporuci Lucije (supruga Budvanina Rade).⁴⁰ U nekoliko oporuka sadržani su i navodi o

---

Luce de Budua: Il quadro dorado lasso alla nostra Donna alla giesia S. Trovaso (NT, b. 647., br. 757., 1582.).

³⁶ Andreas condam Radi de Budua: Lasso alla Scuola del Sacramento de la mia contrada ducati doi per l'anima mea (ASV, NT, b. 124., br. 18., 1540.); Marietta condam Piero de Budua: Lasso Scuola S. Monica elemosina per sepoltura nell'arca de detta compagnia (NT, b. 75., br. 94., 1509.).

³⁷ Margareta uxor Andree de Budua: Dimitto pauperibus S. Lazzari ducati doi. Dimitto Pietatis ducati doi (ASV, NT, b. 870., br. 267., 1477.); Luca condam Nicolo da Budua: Lasso un ducato al'hospital delli Incurabili. Lasso un ducato al hospedal S. Zuane Polo (NT, b. 645., br. 486., 1584.).

³⁸ Helena uxor Marci de Budua: Dimitto ducato uno pro pauperibus (ASV, NT, b. 735., br. 160., 1490.); Nicolaus de Budua: Item pro pauperes Christi ducati 4 (NT, b. 826., br. 133., 1462.); Radus de Budua: Residuum ... dispensatur in pauperibus Christi et hospitalibus et locis piis ubi commissarios videbitur (NT, b. 968., br. 435., 1515.).

³⁹ ASV, NT, b. 825., br. 167., 1479.; NT, b. 875., br. 228., 1492.

⁴⁰ ASV, NT, b. 967., br. 123., 1517.; NT, b. 877., br. 43., 1502.

obdarivanju duhovitih osoba našega podrijetla nastanjenih u Mlecima, ali u svim je primjerima riječ o osobama koje su u rodbinskoj vezi s oporučiteljem.⁴¹ Svi navedeni primjeri, bogati neposrednim posvjedočenjima o povezanosti hrvatskih svećenika i redovnika s pripadnicima istočnojadranske useljeničke zajednice, zorno svjedoče da su Budvanci činili sastavni dio katoličkog žiteljstva grada na lagunama te da su i u vjerskim oblicima svakodnevlja bili blisko povezani s duhovnim osobama iz domovine.

Budvanski iseljenici i hrvatska bratovština Sv. Jurja i Tripuna

Tijekom prošlosti vodeća ustanova okupljanja i očuvanja domovinske svijesti iseljenih Hrvata u Mlecima bila je bratimska udruga posvećena Sv. Jurju i Sv. Tripunu. Osnovana 1451. godine kao središnje mjesto okupljanja iseljenika s mletačkih prekojadranskih stečevina (poglavito iz Dalmacije i Boke), Bratovština je uskoro prerasla u udrugu iseljenika s cijelokupnog onodobnog hrvatskog etničkog prostora. Razmatranje oblika povezanosti hrvatskih iseljenika s tom udrugom stoga je istovremeno pokazatelj uključenosti naših iseljenika u osnovne izražaje vjerskog i društvenog života u Mlecima, ali i nepobitno posvjedočenje postojanja nacionalnog identiteta naših iseljenika od Slavonije do Boke.

Oporuke budvanskih iseljenika sadrže u sklopu navoda o mjestu pokopa i određivanja legata mletačkim vjerskim ustanovama dragocjene podatke o njihovoj uključenosti u Bratovštinu. Većina oporuka potječe iz razdoblja najučestalijih prekojadranskih iseljavanja (XV.-XVI. st.). Bratovština se u izvorima imenuje uobičajenim oznakama *Scuola dei Schiavoni*, *Scuola S. Georgii*, *Scuola Sclavorum*, *Scuola S. Georgii nations Sclavorum*, a često se uz ime navodi i njezin prvotni smještaj u crkvi reda ivanovaca (S. Giovanni del Tempio, S. Giovanni dei Furlani), koja je sve do gradnje vlastitog sjedišta 1551. godine bila središnjim mjestom okupljanja članova hrvatske bratimske udruge. U darovnicama upućenim Bratovštini redovito je riječ o manjim novčanim svotama, koje se darivaju za troškove pokopa oporučitelja, držanja misa zadušnica, sudjelovanje članova Udruge u posljednjem ispraćaju pokojnika ili za opće nabožne i karitativne potrebe.⁴²

⁴¹ Andrea condam Radi de Budua: Lasso al prete Francesco mio nievo, fio che fo del condam Damian mio fratello ducati 5 in segno d'amor. Et il resto voio che sia diviso per mità tra prete Francesco e Nicolò miei nevodi... (ASV, NT, b. 124., br. 18., 1540.); Marietta condam Piero de Budua: A mia cugnada suor Agostina, monaca a S. Giacomo de Muran lasso le elemosine (NT, b. 75., br. 94., 1509.); Zorzi de Budua: Item lasso a mia nezza suor Tresila monacha de S. Daniel ducato uno (NT, b. 577., br. 153., 1538.).

⁴² Andreas condam Radi de Budua dictus Mazorana: Voglio esser sepolto alla mia Scuola di Schiavoni accompagnato da tutta la scuola, dalla qual io son fratello, alla qual scuola sia soddisfatto tutto quello io dovesse dar. Lasso alla Scuola di Schiavoni ducati tre pro anima mea (ASV, NT, b. 124., br. 18., 1540.); Damianus de Budua condam ser Natalis: Item dimitto Scole Sclavorum ducatum unum. Volo et ordino quod per plebanum dicte scuole antequam corpus meum sepeliri in archis dicte scuole celebrari missas per anima mia (NT, b. 270., br. 181., 1516.); Franceschina condam Luce Mazorana et uxor Andree Mazorana de Budua: Voio esser sepolta a S. Zuane dei Furlani (NT, b. 1084., br. 249., 1549.); Oliva relicta Nadalin de Budua: ... et me fecino sepelire a S. Zuane di Furlani nelle arche dove è il mio marido (NT, b. 395., br. 803., 1582.); Radus de Budua condam Stephani: Dimitto Scuola S. Georgii sclavorum ducatos duos pro anima mea (NT, b. 968., br. 435., 1515.).

Knjige godišnjih troškovnika i izvješća s redovitim skupšina Bratovštine sadrže dodatane podatke o uključenosti budvanskih iseljenika u njezino svakodnevlje. Nažalost, sačuvano i dostupno gradivo potječe tek iz XVII. stoljeća te nam je, zbog rijetkog bilježenja mjesta podrijetla iseljenika, nemoguće utvrditi približan broj budvanskih iseljenika i navesti sve slučajeve. Tako se, primjerice, kao član Bratovštine i vijećnik u radu njezine skupštine od 1654. do 1657. godine spominje Franjo Kristoforov iz Budve.⁴³ Iz 1680. godine potječe podatak o Budvaninu Matiji Radoli, koji je dana 26. veljače pokopan na trošak bratimske blagajne.⁴⁴ Početkom XVIII. stoljeća (30. studenoga 1702. god.) zabilježen je u troškovniku bratovštine navod o sklapanju braka između budvanskog graditelja brodova u arsenalu Petra Marcellova i Orsette Konstantinove. Tom se prilikom iz zajedničkog fonda za miraz djevojkama iz neimućnih obitelji, Orsetti daruje 10 dukata potpore.⁴⁵ Navedeni podaci, kako oni sadržani u oporučnim spisima iseljenika, tako i oni pohranjeni u pismohrani bratovštine, svjedoče o bliskoj povezanosti budvanskih iseljenika sa središnjom ustanovom okupljanja Hrvata u gradu na lagunama. Stoga navedeni pokazatelji, iako pokazuju da se budvanski iseljenici brojčanim udjelom i razinom uključenosti u rad Bratovštine ne mogu mjeriti s Bokeljima, Zadranima, Splićanima ili Hvaranima, neprijeporno svjedoče o kontinuiranoj i raznovrsnoj uključenosti Budvanaca u životno svakodnevlje naše useljeničke zajednice.

Budvanske vjerske ustanove u oporukama hrvatskih iseljenika

Oporuke budvanskih iseljenika ne sadrže navode kojima se obdaruju vjerske ustanove u domovini.⁴⁶ Nasuprot tome, oporučni legati nekolicine iseljenika koji potječu iz neposredne okolice (Paštrovići, Bečići), sadrže podrobne navode o darivanju najpoznatije budvanske crkve i nekadašnje benediktinske opatije S. Maria in Punto.⁴⁷ U prvom primjeru riječ je o dvije oporuke paštrovskog iseljenika Andrije pok. Rade, napisane 1523. i 1542. godine. Andrija se s obzirom na svoje gospodarske mogućnosti, opseg poslovanja i posjedovanje imetka, ubrajao među vodeće onodobne hrvatske iseljenike u Mlecima. Vlasnik je više kuća i terena u gradu (u predjelu Castello, pored crkve S. Domenico) te posjednik zemljišnih imanja u Venetu (u mjestu Ponte di Brenta). Spominjući i brojne zemljišne posjede

⁴³ Archivio Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Trifone, Capitolar (1654., 1657. god.).

⁴⁴ Ibid., LCS (1680. god.).

⁴⁵ Ibid., LCS (1702. god.).

⁴⁶ O darovnicama iseljenih Hrvata crkvama, samostanima i duhovnim osobama u rodnom kraju vidi moj prilog: *Legati hrvatskih iseljenika u Veneciji vjerskim ustanovama u domovini*, *Croatica christiana periodica*, god. XVII., br. 31., Zagreb, 1993., str. 49-145. (darovnice budvanskoj crkvi obrađene su na str. 106-108).

⁴⁷ Crkva Sv. Marije izgrađena je oko 840. godine na rtu u zapadnom dijelu Budve. U srednjem vijeku ondje se nalazio benediktinski samostan, koji je od XVI. st. pripao franjevcima. Posebno je bila štovana sveta slika s prikazom Sv. Marije po kojoj je i sam samostan najčešće nazivan *S. Maria in Punta (de Ponte)*, koju su, kako kazuje predaja, štovali i vjernici nekršćanske vjere. U vrijeme prve austrijske uprave samostan je pretvoren u vojarnu, a crkva je napuštena. Slika Sv. Marije premještena je u nadžupnu crkvu Sv. Ivana Krstitelja (nekadašnja budvanska katedrala). Vidi: N. Luković, *Zvijezda mora. Štovanje Majke Božje u Kotorskoj biskupiji*, Kotor, 1931., str. 80-81; I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II., Split, 1964., str. 511-512.

u domovini (Paštrovići), Andrija Radov izrijekom spominje kuću i dvije čestice vinograda u okolici Budve te ih za spas svoje duše poklanja crkvi Sv. Marije.⁴⁸ Slične navode o posjedovanju zemljišnih imanja u Venetu i rodnom kraju bilježe i oporuke Andrijina brata Rade, napisane 1532. i 1552. godine. U oporuci iz 1532. godine Rade spominje vinograde u Budvi i ostavlja ih na doživotno uživanje šurjakinji Radoslavi. Nakon njezine smrti cjelokupan posjed pripada budvanskoj crkvi sv. Marije.⁴⁹ Dvadeset godina kasnije napisana oporuka bilježi nešto drukčije odredbe. Ovoga puta Rade skupno spominje kuće, vinograde i druge posjede kojima raspolaže u Paštrovićima i Budvi te ih doživotno namijenjuje supruzi Junki. Nakon njezine smrti vinogradi u budvanskoj okolici postaju trajno vlasništvo crkve Sv. Marije.⁵⁰

Nikola pok. Petra Buća iz Paštrovića (*Nicolo Buchia condam ser Piero Pastrovichio*) odvjetak je ugledne kotorske patricijske obitelji koja je u prošlosti Kotora i Boke imala iznimno važnu ulogu. Nikola se spominje kao trgovac (*mercadante*) nastanjen u mletačkoj župi S. Severo u Castellu. Intenzivno je bio povezan s pripadnicima hrvatske iseljeničke zajednice, a u svojoj se oporuci prisjeća osoba i vjerskih ustanova u domovini. Spominjući budvansku crkvu Sv. Marije i tamošnji franjevački samostan, Nikola im dariva 10 dukata uz uvjet da se ondje održe mise za spas oporučiteljeve duše.⁵¹

Sredinom XVII. stoljeća oporuku u Mlecima piše Nikola pok. Ilije Damijanovića iz paštrovskog naselja Bečići (*Nicolo Bechichi condam ser Ilija Damianovich*). Oporučni navodi zorno pokazuju da je tijekom svog iseljeničkog života bio u učestalim vezama s hrvatskom zajednicom. Nikola u svojim oporučnim legatima ne zaboravlja crkvene ustanove u domovini te cijelokupan imetak dariva samostanu Sv. Marije u Budvi uz uvjet da tamošnji franjevci redovito održavaju mise u spomen na pokojnika i njegove pretke. Franjevci će Nikolin posjed dobiti tek nakon smrti njegove sestre, koja je doživotni uživatelj cjelokupne oporučiteljeve imovine.⁵²

---

⁴⁸ Lasso una mia casa et doi pezzi di vigna che ho in Budua alla chiesa di S. Maria della Ponte di Budua per l'anima mia (ASV, NT, b. 967., br. 3., 1523.; NT, b. 884., br. 1., 1542.).

⁴⁹ Item lasso doi mei pezzi de vigna qualli mi attrovo ad Budua ad Radoslava mia cugnada qual sia usufrutaria fino che la viverà et dopoi la sua morte voglio che li vadino alla chiesa de Sancta Maria de Budua per causa de celebrar tante messe all'anno per l'anima mia (ASV, NT, b. 44., br. 423., 1532.).

⁵⁰ Lasso a Juncha seconda mia mogier tutto il mio mobile, casa et vigna che ho nel Budua et la parte della mia possession che ho in Pastrovich fino che la viverà et stara vedova et dopoi la sua morte lasso la ditta vigna alla chiesa della S. Maria del Ponte del Budua (ASV, NT, b. 44., br. 419., 1552.).

⁵¹ Lasso alla giesia della Madonna de Budua ducati 10 che fa diga tante messe per l'anima mea (ASV, NT, b. 413., br. 355., 1557.).

⁵² ... et che doppo la morte della mia sorella voglio et lasso tutto il mio stabile et mobile per l'anima mia et di tutti li miei morti al convento della Madonna di Ponta di Budua che li detti padri preghino il Signor Dio per li miei morti et per l'anima mia nelli loro sanctissimi sacrificii et nelli giornali officii et nelle loro orazioni et che detti padri non possono vender ne alienar niuna cosa (ASV, NT, b. 433., br. 346., 1654.).

Budvanski pustolov Stjepan Zanović kao lažni albanski vojvoda Skenderbeg

Dva različita životna puta: kanonik Kristofor Ivanović i obitelj Zanović

Prethodno razmatrani arhivski spisi svjedoče o običnim, malim ljudima, iseljenicima koje povijest nije upamtila po velikim djelima. Nasuprot njima, dva sljedeća primjera svjedoče o prisutnosti i djelovanju u Mlecima nekoliko istaknutih osoba s budvanskog prostora. Njihove različite sudbine, okolnosti života i djelovanja, zasebna su cjelina o kojoj bi se s motrišta drugih znanosti (povijest književnosti) moglo reći mnogo više. Ovdje je osvrtno na njihove životne putove tek dio cjelovite priče o budvanskim iseljenicima i njihovoj prisutnosti u Gradu sv. Marka.

Prvi primjer jest budvanski svećenik, mletački kanonik, pisac i proučavatelj mletačkoga kazališnog života Kristofor Ivanović (*Cristoforo Ivanovich*). Rođen 1618. godine u Budvi, Ivanović je naslov doktora obaju prava stekao školujući se na nekom od talijanskih sveučilišta (vjerojatno u Padovi ili Bologni). U Budvi je potom djelovao kao kanonik, kaptolski bilježnik i učitelj. Tijekom budvanske faze svoga života Ivanović je na talijanskom jeziku pisao povijest grada Budve (*Anali di Budua*), zamišljenu u tri knjige, a danas sačuvanu u manjem dijelu u prijepisima. U vrijeme ratnih događanja u budvanskoj okolici početkom 50-ih godina XVII. stoljeća Ivanović se iselio u Italiju (oko 1653. god.) te kraće vrijeme živio u Veroni. Godine 1656. ili 1657. prelazi u Mletke i ondje ostaje do smrti 1688. godine. U Mlecima je tijekom duljeg razdoblja bio tajnik mletačkog patricija Leonarda Pezzara, obnašatelja ugledne državne službe prokuratora Sv. Marka. Godine 1681. imenovan je kanonikom bazilike S. Marco. Slavu u mletačkim kulturnim krugovima Ivanović je stekao pisanjem libreta (*dramma per musica*) na talijanskom jeziku za kazališne komade koji su se s velikim uspjehom izvodili diljem Italije. Poznat i kao vrstan epistolograf i pjesnik, Ivanović je u Mlecima nazivan "Febom iz Epira". Jedno od njegovih najčuvenijih djela dvosveščana je knjiga *Minerva al tavolino* (sv. I.-II., Venezia 1681., 1687.), u sklopu koje se nalazi i povijesni pregled kazališnoga života u Mlecima.⁵³ Ivanovićev nadgrobni spomenik u Mlecima, i danas zorno vidljiv u crkvi S. Moisè (pored ulaza na pobočna vrata), zasigurno je najveličanstveniji spomenik jednog Hrvata u Mlecima. Spomenik i nadgrobnu ploču, uratke uglednog mletačkog kipara Marca Beltrame, dao je podići sam Ivanović 1684. godine. Mramornu ploču ukrašava po sredini obiteljski grb Ivanovića (zmiya ovijena oko stabla koja proždire čovjeka), vidljiv i na spomeniku iznad pobočnih vrata. Na ploči je uklesan natpis, a vjerojatno ga je sročio sam Kristofor Ivanović:

⁵³ O Kristoforu Ivanoviću postoji opsežna literatura. Vidi najvažnija djela: F. Appendini, *Memorie spettanti ad alcuni uomini illustri di Cattaro*, Ragusa, 1811., str. 48-49; A. Bacotich, *Cristoforo Ivanovich (1618-1688), poeta, drammaturgo e storico del teatro*, Archivio storico per la Dalmazia, god. XII., sv. XXIII., fasc. 135., Roma, 1937., str. 107-120; D. Berić, *Književna djelatnost Budvanina Krste Ivanovića*, u: *Iz književne prošlosti Dalmacije*, Split, 1956., str. 83-92; N. Dubowy, *Un dalmata al servizio della Serenissima. Cristoforo Ivanovich, primo storico del melodramma*, u: *Il teatro musicale del rinascimento e del barocco, tra Venezia Giulia e Dalmazia: idee accademiche a confronto* (a cura di I. Cavallini), Trieste, 1991., str. 21-31; I. Banac - S. Prosperov Novak - B. Sbutega, *Stara književnost Boke*, Zagreb, 1993., str. 59-65; I. Cavallini, *I due volti di Nettuno: Studi su teatro e musica a Venezia e in Dalmazia dal Cinquecento al Settecento*, Parma, 1994., str. 93-118.

D. O. M.
CONSCIUS MORTIS, NESCIUS HORE
NE PRĚVENIATVR, PRĚVENIT
HANC VRNAM SVO CINERI PARANDO
CHRISTOPHORVS IVANOVICH
L. V. D. DIVI MARCI CANONICVS
MDCLXXXIV⁵⁴

Posebice je dojmljiv raskošan nadgrobni spomenik iznad Ivanovićeve groba, na kojemu je uklesan natpis:

DIVINOR. IN BENEFICIOR.
CUSTOS
TEMPORIS AC MORTIS
VINDEX
AETERNITATIS MEMOR.
NON SIBI SED DEO
VIVENS
CHRISTOPHOR IVANOVICH
EX HORIS INA[E]VUM.⁵⁵

Ispod natpisa stoji godina **MDCXIIC**, a nešto se niže (ispod anđelčića), nalazi Ivanovićevo poprsje, ispod kojega je urezano: **AET. AN. LXX**. Uklesane godine svjedoče da je Ivanović umro 1688. godine u sedamdesetoj godini života, a iz teksta natpisa doznajemo da je Ivanović bio kanonik bazilike S. Marco. Svojim djelima i prinosima mletačkoj kulturnoj baštini Kristofor Ivanović zasigurno se može smatrati jednim od najistaknutijih Hrvata u Mlecima u XVII. stoljeću.

---

⁵⁴ Prijevod: *Bogu najboljem i najvećem. Svjestan smrti, a ne znajući čas da ne bi bio preteknut, pretekao je nju, pripremiši za svoj pepeo ovaj grob. Doktor obaju prava, kanonik Sv. Marka, Kristofor Ivanović, 1684.* (preveo: dr. Pavao Knezović). Dio teksta nadgrobnog natpisa inspiriran je stihovima Vergilija: *haud nescia morti incit* (Vergilius, Ae. IX., 552.).

⁵⁵ Prijevod: *Čuvar u božanskim dobročinstvima. Prosuditelj vremena i smrti. Vrijedan vječnog spomena, živeći ne zbog sebe, nego Boga. Iz prolaznog u neprolazno, Kristofor Ivanović.* (preveo: dr. Pavao Knezović). Dio teksta nadgrobnog natpisa inspiriran je stihovima Vergilija: *regina testatur moritura deos et conscia foti sidero* (Vergilius, Ae. IV., 519.).

Jedna od najintragantnijih životnih priča i sudbina Hrvata u Mlecima, ali i na širem europskom prostoru u XVIII. stoljeću, odnosi se na članove budvanske obitelji Zanović.⁵⁶ Rodonačelnik obitelji bio je budvanski plemić (*conte*) paštrovskoga podrijetla Antun Zanović (rođen u Budvi oko 1720. god.). U drugoj polovici XVIII. stoljeća živio u Mlecima, gdje su mu se - pored starijih sinova Marka, Primislava, Stjepana i Hanibala (rođenih u Budvi od 1745. do 1751. godine) - rodile i kćeri Marija Elisabeta (1753.), Terezija Giustiniana (1758.) te sin Miroslav (1761.). Prema nekim navodima, Antun je Zanović u Mlecima neko vrijeme bio vlasnik ili zakupnik kavane u kojoj su se potajno održavale zabranjene hazardne igre. Umiješanost u nezakonite poslove (igračnice, hazard), dovela je 1766. godine do odluke državnih inkvizitora sljedećaga sadržaja: "Antun Zanović, dobro poznat pod nadimkom Buduan, koji je već prije, ali zbog drugog uzroka odgovarao sudu, živio je uvijek, a živi još i danas od igranja ističući se množinom igračih banaka, naročito igre *Faraone*, koje su se još u prošlim pokladama vodile u lokalu *Ridotto* za njegov račun uz opće negodovanje, a osobito, pošto su bile zabranjene igračnice, zločinačkim nastojanjem koristiti se igrom na tuđu štetu. Sasvim mu je sličan i s njim je u društvu Ilija Davidović, prozvan *Buduin*, jer obojica priznaju Budvu svojom domovinom, pa se i on ističe iz tih razloga ... Stoga su Preuzvišena gospoda po svojem glasniku dostavili obojici Buduanu i Buduinu zapovijed, da se pod prijetnjom smrtno kazne za osam dana vrate u svoju domovinu Budvu i da do druge naredbe ne stupe više nogom ni u Veneciju ni u ma koje drugo mjesto naše države na kopnu, a za obavijest nasljednika i za nepromijenjivo izvršenje bilježi se u knjizi, da su ta dvojica prognani iz ovoga glavnoga grada i iz svih mjesta na kopnu za 15 neprekinutih godina".⁵⁷ Prisiljen odlukom mletačkih inkvizitora na povratak u rodni grad, Antun Zanović trajno je napustio grad na lagunama i Veneto. U Mlecima su, međutim, ostali njegovi sinovi Primislav i Stjepan te su se - nastavljajući očev put - posvetili nezakonitom stjecanju bogatstva baveći se raznim sumnjivim trgovačkim poslovima i hazardnim igrama. Stoga je, samo tri godine nakon izгона njihovoga oca, sud inkvizitora donio odluku: "Vincislav ili Primislav i Stjepan Zanović, sinovi Antuna Zanovića prozvanog Buduan, koji je bio već 23. kolovoza 1766. prognan iz ovoga glavnoga grada i našeg posjeda na kopnu, i bilo mu naloženo da pođe u svoju domovinu Budvu zbog krivica, što proizlaze prema bilješkama u ovoj knjizi, boravili su u Mlecima baveći se istim zanatom kojim i njihov otac, to jest zanatom igrača, i to igrača varalica, živeći sad u jednoj sad u drugoj gostionici ovoga grada. Nakon što je sud doznao, da su se osim svoga raskalašenog života usuđivali bezobrazno iskazivati i pred više osoba, svoje nepoštovanje slikâ Blažene Djevice i Svetaca, štoviše i rugati im se, da su bez obzira zanemarivali zapovijed o svetoj misi u svetačke dane, da su uvijek jeli meso i

⁵⁶ O obitelji Zanović i njezinim istaknutim članovima postoji opsežna literatura. Vidi najvažnija djela: M. Breyer, *Antun conte Zano- vić i njegovi sinovi*, Zagreb, 1928.; G. Vidan, *Un voltairien négligé: Stjepan Zano- vić*, *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia*, sv. XXVIII., br. 1.-2., Zagreb, 1983., str. 3-23 (s opsežnim popisom dodatne literature); M. Zorić, *Casanovini Skjavuni, u: Hrvatsko-talijanski književni odnosi*, sv. II., Zagreb, 1990., str. 241-251.

⁵⁷ M. Breyer, nav. dj., str. 17-18.

u dane zabranjene, a najviše da su bez ustezanja iskazivali ili odobravali bezbožne i zatorne misli o najbitnijim dogmama naše svete vjere - htio je ovaj sud to ustanoviti potankom istragom, i jer je našao, da je sve to istina, njegova je po-božnost našla potrebnim, da se grad očisti od ljudi tako pokvarenih, koji izgledom i lažljivim riječima mogu pokvariti druge, pa im je dojavljena zapovijed, da za 24 sata ostave zauvijek ovaj glavni grad i cijelu našu državu na kopnu i da se vrate u svoju domovinu Budvu pod prijatnijom gnjeva ovoga suda ...".⁵⁸ Izgonom braće Zanočića započinje njihov buran životni put tijekom kojega će - poglavito Stjepan - pustolovnim životom pohoditi europske prijestolnice, upoznavati vodeće državne moćnike te održavati bliske veze i dopisivati se s istaknutim osobama svoga vremena (Voltaire, Rousseau, Casanova i dr.). Stjepan Zanočić s vremenom će steći slavu osebujnog "junaka" svoga doba. Predstavljajući se kao nasljednik Skenderbega, potomak raških vladara ili poljski kralj, Stjepan Zanočić stvorio je veliku karijeru i stekao ogroman novac, ali njegovo je ime uskoro postalo najtraženije na potjernicama većine europskih zemalja. Trgovačka mešetarenja, prevare i afere braće Zanočića (poglavito tzv. amsterdamska afera kojom su za 400.000 forinti oštećeni nizozemski trgovci) dovodile su do teških međudržavnih sporova i zamalo izazvale rat između mletačke i nizozemske ratne flote. Buran život najslavnijeg odvjetka pustolovne obitelji Zanočić okončan je u nizozemskoj tamnici, gdje je 1786. godine izvršio samoubojstvo.

Zaključak

Budvanska prekojadranska iseljavanja u vrijeme osmanlijskih prodora od XV. do XVII. stoljeća važna su sastavnica iz povijesti toga grada, ali i južnoga dijela mletačkih istočnojadranskih stečevina. Glavnina budvanskog iseljaničkog vala u pravcu Mletaka odvijala se u vrijeme najučestalijih prekojadranskih migracija sa šireg područja istočnojadranske obale i unutrašnjosti (XV.-XVI. st.). Iseljenici iz grada i okolice Budve činili su u brojčanom omjeru snažan dio hrvatske useljeničke skupine u Mlecima. Poput sunarodnjaka iz drugih krajeva, najčešće su obitavali u istočnom gradskom predjelu Castello – središnjem području okupljanja hrvatskih iseljenika tijekom prošlih stoljeća. S obzirom na socijalni status i gospodarske mogućnosti pripadali su sloju gradskih pučana, a profesionalno su najčešće obnašali pomorska i obrtnička zanimanja. Njihovo svakodnevlje, obiteljske i rodbinske veze, prijateljstva i poznanstva, u velikoj su mjeri bili ispunjeni druženjem i intenzivnim vezama s iseljenicima iz svih hrvatskih krajeva, o čemu nam zorno svjedoči pregršt podataka iz oporučnih spisa. Vjerski život i odnos s tamošnjim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama zorno pokazuje njihovu uklopljenost u jedinstveno ozračje zapadne uljudbe i katoličanstva. Spomen Budvanaca u članstvu hrvatske Bratovštine Sv. Jurja i Tripuna najbolji je dokaz njihove uključenosti u prepoznatljivu zajednicu hrvatskih prekojadranskih iseljenika. Naposljetku, važnost budvanske sastavnice u povijesti hrvatske iseljeničke skupine u gradu na lagunama potvrđuju i zanimljive sudbine istaknutih pojedinaca i obitelji budvanskog po-

⁵⁸ M. Breyer, nav. dj., str. 21-22.

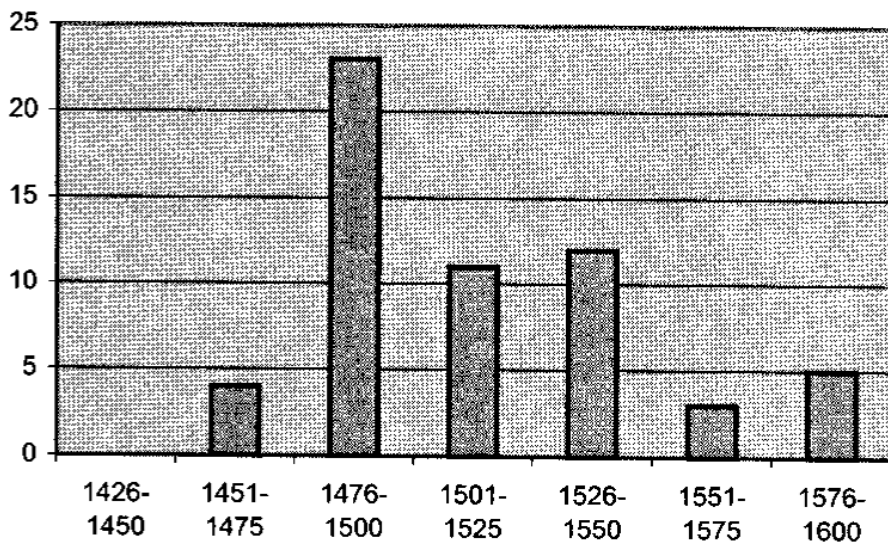
drijetla: književnika Kristofora Ivanovića te odvjetaka pustolovne i diljem europskih zemalja glasovite obitelji Zanović. Na kraju se na osnovi prethodno navedenih činjenica može zaključiti da je povijest budvanske iseljeničke zajednice u Mlecima sastavni dio hrvatskih prekojadranskih iseljavanja tijekom prošlih vijekova.

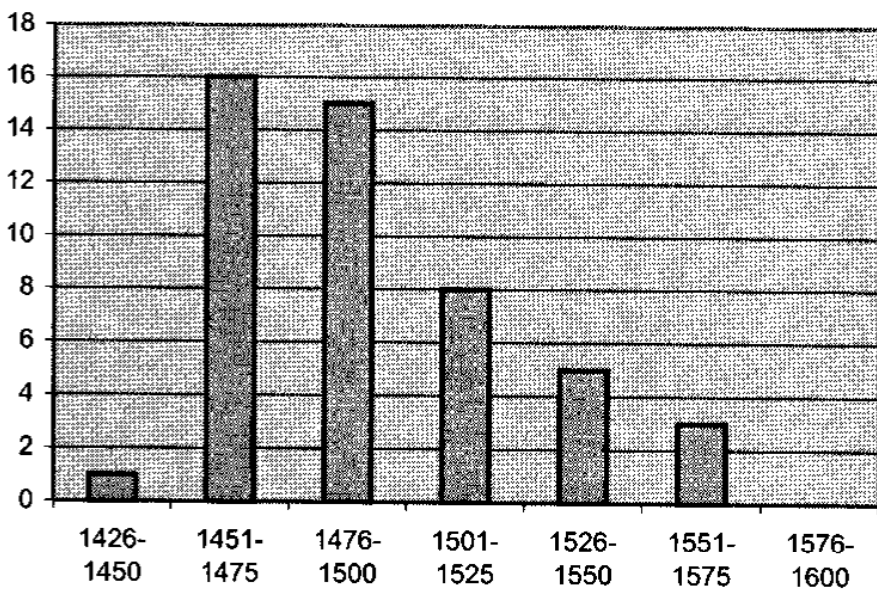
Budvanski književnik I mletački kanonik Kristofor Ivanović (1618.-1688.)

PRILOZI:

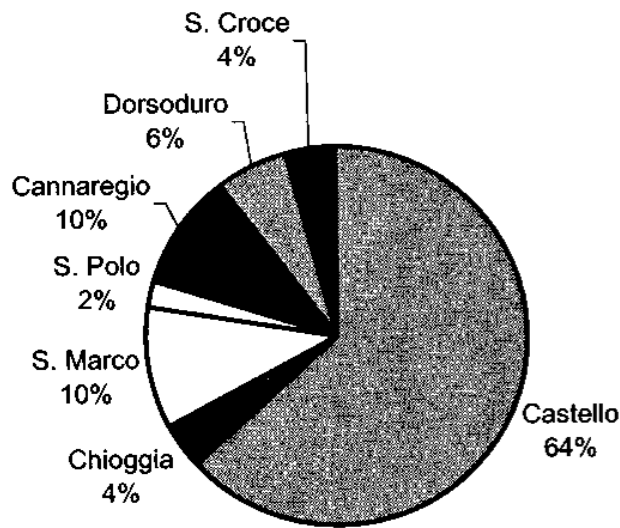
1. Učestalost useljavanja iz Budve u Mletke prema oporukama (XV.-XVII. st.)

2. Učestalost useljavanja iz Budve u Mletke prema sadržaju oporuka (XV.-XVII. st.)

3. Predjeli stanovanja budvanskih iseljenika u Mlecima (XV.-XVII. st.)

4. Popis oporuka budvanskih iseljenika u Mlecima⁵⁹

1. Nicolaus de Budua filius Novelli marinarius de confinio S. Agnetis (ASV, NT, b. 826., br. 133., 13.6.1462.)
2. Iohannes condam Philippi de Budua preco de confinio S. Iohannis Novi (ASV, NT, b. 876., br. 392., 22.7.1468.)
3. Helena de Budua (ASV, NT, b. 377., br. 78., 13.6.1473.)
4. Ratus de Budua condam Petri de S. Provoli (ASV, NT, b. 377., br. 205., 8.6.1475.)
5. Rada filia Stefani de Budua de confinio S. Basilii (ASV, NT, b. 1136., br. 193., 10.8.1478.)
6. Ratus de Budua condam Natalis de S. Justina (ASV, NT, b. 377., br. 202., 22.1.1483.)
7. Iohannes de Budua marinaro filio ser Natalis de confinio S. Marie Formose (ASV, NT, b. 727., br. 68., 9.5.1484.)
8. Andreas de Budua condam Natalis marinarius de confinio S. Severi (ASV, NT, b. 875., br. 170., 11.1.1488.)
9. Damianus de Budua marinarius de contrada S. Felicis (ASV, NT, b. 742., br. 84., 5.8.1492.)
10. Georgius de Budua (ASV, NT, b. 1339., br. 452., 1.11.1493.)

⁵⁹ Oporuke su navedene kronološkim redom. Uključene su isključivo oporuke u kojima se Budvanci izravno spominju kao oporučitelji. Uz svaku oporuku navedena je i signatura u Državnom arhivu u Mlecima.

11. Catharina de Budua filia condam ser Demetrii ad presens habitare cum Lucha Aniano in confinio S. Raphaelis (ASV, NT, b. 849., br. 96., 19.4.1496.)
12. Iohannes de Budua condam Marci custos arsenatus de confinio S. Trinitatis (ASV, NT, b. 876., br. 384., 11.8.1496.)
13. Petrus condam Iohannis de Budua de confinio S. Severi (ASV, NT, b. 409., br. 248., 8.8.1498.)
14. Lucia de Budua de confinio S. Severi (ASV, NT, b. 408., br. 189., 29.8.1499.)
15. Damianus de Budua condam Heustachii de confinio S. Petri Castello (ASV, NT, b. 753., br. 46., 23.6.1500.)
16. Marieta fia condam Piero de Budua consorte Zuane taiapietra (ASV, NT, b. 75., br. 94., 14.8.1509.)
17. Paulus condam Iohannis de Budua de confinio S. Severi (ASV, NT, b. 742., br. 50., 1.5.1511.)
18. Diana condam Stephani de Budua uxor Iohannis Faiani de campo S. Pietro Castello (ASV, NT, b. 675., br. 286., 15.9.1513.)
19. Christina olim filia Georgii de Budua habitans in curia quod vocatur Donzelle (?) in confinio S. Pietro de Castello (ASV, NT, b. 958., br. 148., 31.10.1514.)
20. Radus de Budua condam ser Stephani de confinio S. Severi (ASV, NT, b. 968., br. 435., 2.5.1515.)
21. Damianus de Budua condam Natalis de confinio S. Severi (ASV, NT, b. 270., br. 181., 18.7.1516.; b. 967., br. 123., 21.10.1517.)
22. Lucha condam Damiani de Budua botter sul Campo de S. Maria Formosa al presente in hospedal S. Antonio (ASV, NT, b. 126., br. 525., 18.1.1518.)
23. Damianus Lazzari de super Budua de confinio S. Martini (ASV, NT, b. 776., br. 142., 14.10.1528.)
24. Bricita filia condam ser Jacobi de Budua aurificis de confinio S. Iohannis Bragora (ASV, NT, b. 124., br. 137., 29.7.1538.)
25. Zorzi condam Rado de Budua zavater sopra il campo de S. Biasio (ASV, NT, b. 577., br. 153., 7.8.1538.; b. 279., br. 309., 5.6.1554.)
26. Andreas condam Radi de Budua dictus Mazorana marangon in confinio S. Iohannis (ASV, NT, b. 124., br. 18., 5.7.1540.)
27. Lena de Budua relicta in primo matrimonio Nicolò Nigro calafato al presens moier de Nicolò Baffosquerariol in contrada S. Felice (ASV, NT, b. 930., br. 387., 27.12.1548.)
28. Franceschina condam Luce Mazorana marangoni et uxor Andree Mazorana marangoni de Budua de confinio S. Martino in Calle dei morti (ASV, NT, b. 1084., br. 249., 21.10.1549.)
29. Stephano de Budua condam Biasio habitante nella casa del Jacomo Gisi della contrada S. Foscha (ASV, NT, b. 252., br. 200., 17.12.1550.)
30. Giacomo quondam Marin de Budua remer habitante Venetie nel confin S. Giustina (ASV, NT, b. 209., br. 294., 1.5.1573.)
31. Marieta condam Andrea de Budua relicta condam Josephi calafati habitatrix in domo Antonii mei fratris (ASV, NT, b. 1341., reg. II., br. 134., 2.11.1579.)

32. Luca fiol condam Nicolò de Budua de contrada S. Trovaso nella casa del priorado della Scuola della Carità (ASV, NT, b. 645., br. 486., 9.3.1584.)
 33. Margareta condam Nadal Schiavon de Budua uxor Francesco condam Zaccaria barcarol della contrada S. Iacomo dell'Orio (ASV, NT, b. 928., br. 186., 3.4.1591.)

5. Prijepis oporuke budvanskog iseljenika Damjana Božovog (ASV, NT, b. 967., br. 123., 21.10.1517.)

1517, mensis octobris, die 21, indizione VI

Cum vite sunt termina ... Ego Damianus de Budua condam ser Natalis de confinio S. Severi sanus per gratia omnipotentis Dei mente et intelecto sed corpore infirmus, iacens in lecto, volens bona mea inordinata et indisposta reliquare ad miei (!) et venire feci Bernardum de Thomasium Venetie notarium infrascriptum quem rogavi ut hoc meum ultimum scribere testamentum et post obitum meum compleri et roborari cum clausulis et additionibus consuetis et approbatis in statuto civitatis Venetie.

Et in primis animam meam Deo altissimo creatori eiusque Gloriose Matri Marie et toti curie celesti commando.

Corpus vero meo sepeliri volo apud Scolam Iohannis Baptiste in archa cum illis esequiis quod apparebant infrascriptis meis comissariis.

Item instituo et esse volo miei fideicomissarii et huius mei testamenti executorem dominam Ludovicam uxorem meam diletissimam.

Item dimitto monasterio S. Iosephi prope S. Antonium ducatus unus pro anima mea.

Item dimitto Scola s. Georgii nationis sclavorum meum quadrum magnum imaginis Virginis Marie ut ipsa scola associat corpus meus ad sepulturam.

Item volo et ordino quod debat dare misse S. Gregorii pro anima mea.

Interogatus a notaro de hospitalis et aliis locis piis respondit nolle aliud ordinare.

Residuum vero omnium bonorum meorum mobilium et immobilium, presentem et futurem et omnem caducem et inordinatum et per non scriptis et quod mihi et huius meos comissarios spetare et pertinere et in futuram spetasse et pertinasse dimitto domine Ludovice uxori mee diletissime cui raccomando animam meam.

Ego presbiter Nicolaus de Curzola testimonio scritto.

Ego Bernardin de Portolio barbier.

6. Prijepis oporuke budvanskog drvodjelca Andrije Radova zvanog Mazorana (ASV, NT, b. 124., br. 18., 5.7.1540.)

Die 5 VII 1540, indizione XIII

Cum vite sunt termina ... Ego magister Andreas condam Radi de Budua dictus Mazorana marangon et habitator Venetie in confinio S. Iohannis sanus Dei gratia ...

Voglio esser sepulto alla mia Scuola di Schiavoni accompagnato da tutta la scuola, dalla qual io son fratello, alla qual scuola sia soddisfatto tutto quello io dovesse dar et

etiam quello se consisto per la dita mia sepultura la qual sepultura sia fatta come meglio parerà alla infrascripta mia consorte.

Lasso alla Scuola di Schiavoni ducati tre pro anima mea.

Lasso alla Scuola del Sacramento de la mia contrada ducati doi pro anima mea.

Voglio chel siano dite le messe della Madonna et de S. Gregorio et chel sia manda a S. Lorenzo, a Castello et alla Trinità per l'anima mia.

Lasso al prete Francesco mio nievo, fio che fo del condam Damian mio fratello ducati 5 in segno d'amor.

Lasso a Nicolò mio nievo tutti li miei drappi de cadauna sorte et tutti li miei ferri del mio mestier et etiam il mio anello, azoche se ricordi de anima mea.

Il resto poi veramente de tutti li altri miei beni mobili et stabili, presenti et futuri, il tutto lasso et voio che sia de Franceschina mia amatissima consorte la quale io voglio che sia mia herede et universaria usufruttaria donna et madonna del mio in sua vita vedovando, ma fossi maridandossa voglio che la habia la sua dote de ducati 100 et altri ducati 50 dalli miei beni oltre la sua dote che saranno in tutto ducati 150.

Et il resto voio che sia diviso per mità tra prete prete Francesco et Nicolò miei nevodi et si per caso che sia dita Franceschina mia consorte vedova come credo voglio che lei alla sua morte possi ordenar per l'anima sua et mia de detti miei beni quello come et quanto a lei parerà, et il resto vadi al dito Nicolò mio nievo, essendoli bon et obediente et in altramente lui possa sia in libera de la dita Franceschina de disporre et de lassar li detti miei beni come et a chi lei vorà per che me fido de la sua comissaria la qual Franceschina voglio che sia mia sola comissaria et alla qual comando l'anima mia. Preterea.

Io Zuane Facio fu del Martin fui testimonio pregado et zurado.

Io Domenigo Davanzo fante alla Stimaria fui testimonio pregado et zurado.

Publicavit 12. XII 1548

Grobnica budvanskog književnika Kristofora Ivanovića u mletačkoj crkvi st. Moisé

From the history of Boka: the Budva community under Venice (15th - 19th ct.)

The Budva emigrations across the Adriatic in the time of Ottoman breakthroughs from the 15th to 16th century are an important element in the history of this town. The majority of the Budva emigration wave in the direction of Venice was carried out in the time of most frequent Croatian migrations across the Adriatic (the 15th to 16th century). Emigrants from the town of Budva made a numerically strong part of the Croatian immigrant group in Venice. Like fellow-countrymen from other parts, they mostly stayed in the eastern town area Castello – the central territory of gathering of Croatian emigrants during all the past centuries. With respect to the social status, they belonged to the most numerous class of town inhabitants, and professionally, they most often pursued vocations of maritime or craftman's character. Testament documents of emigrants from Budva testify about their intense connectedness with emigrants from Croatian parts, with which they realized numerous connections through mutual membership in the Croatian national Fraternity of St. Juraj and Tripun. Finally, the importance of the Budva element in the history of the Croatian emigrant group in the town with lagoons is also confirmed by interesting destinies of distinguished individuals and families of the Budva origin: the dean and writer Kristofor Ivanović, and members of the adventurous family Zanović known throughout European countries.